Forum Pedagogiczne
10 (2020) 2

Wpłynęło: 23.03.2020
Zatwierdzono do druku: 24.06.2020
DOI: 10.21697/fp.2020.2.06

KAMIL KURACKI*
Warszawa, Polska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5377-3918

TEKSTY LITERACKIE W BIBLIOTERAPII WYCHOWAWCZEJ. PROPOZYCJA KATEGORYZACJI KRYTERIÓW DOBORU

Streszczenie: W artykule dokonano przeglądu dostępnej na rynku wydawniczym literatury biblioterapeutycznej oraz podjęto próbę uporządkowania eksponowanych w polskiej i światowej literaturze kryteriów doboru tekstów do zajęć biblioterapeutycznych, doprecyzowania ich, a także uzupełnienia o inne, w większym stopniu odnoszące się do świata przedstawionego i sposobu prowadzenia narracji w utworach epickich. Wskutek przeprowadzonych przez autora analiz zaproponowano autorską kategoryzację kryteriów oraz wskazano kierunek, w jakim mogą być one rozpatrywane, aby w konsekwencji biblioterapeuta miał szansę podjąć przemyślaną decyzję o ewentualnym wykorzystaniu tekstu w biblioterapii.

Słowa kluczowe: biblioterapia; tekst literacki; kryteria doboru; rynek wydawniczy.

Wprowadzenie

Rosnące w ostatnich latach w kraju i za granicą zainteresowanie problematyką dotyczącą biblioterapii znajduje odzwierciedlenie nie tylko w podejmowanych coraz częściej badaniach empirycznych, lecz przede wszystkim w coraz szerszej ofercie rynku wydawniczego, na którym pojawiają się liczne publikacje opisujące podstawy teoretyczne dla metod terapeutycznych, jak również pozycje przeznaczone do wykorzystania w procesie terapii. Organizacja zajęć biblioterapeutycznych

* Dr Kamil Kuracki, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Wydział Nauk Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki Specjalnej; e-mail: kkuracki@aps.edu.pl.

związana jest jednak z koniecznością dokonywania umiejętnego wyboru tych tekstów, które najpełniej odpowiadają zakładanym celom terapeutycznym. Mimo proponowanych w literaturze przedmiotu kryteriów doboru utworu literackiego do zajęć biblioterapeutycznych, selekcja materiałów może stanowić dla bibliotekarapeutów niemałe wyzwanie, ponieważ niejednokrotnie tworzone są one na dość dużym poziomie ogólności i stosunkowo rzadko odnoszą się bezpośrednio do zróżnicowanych elementów świata przedstawionego utworu. Stąd też celem prowadzonych przez autora niniejszej pracy analiz jest uściślenie i uporządkowanie wysuwanych w polskim i zagranicznym piśmiennictwie kryteriów doboru materiałów tekstowych do biblioterapii, a także zaproponowanie nowych, które bazują na dotychczasowych sugestiach praktyków i w większym stopniu uwzględniają strukturę tekstu literackiego.

Literatura biblioterapeutyczna a rynek wydawniczy

Przegląd literatury możliwej do wykorzystania w procesie biblioterapii związany jest z koniecznością wieloaspektowego spojrzenia nie tylko na samą metodę, coraz częściej wykorzystywaną na polu pedagogiki, pedagogiki specjalnej oraz psychologii[1], lecz także na szeroką ofertę rynku wydawniczego, w obrębie którego zasadne wydaje się zwrócenie szczególnej uwagi na co najmniej trzy kategorie tekstów. Do pierwszej z nich zaliczyć można pozycje literackie, na których opiera się proces biblioterapii. Stanowią one podstawowe „narzędzie" pracy terapeutycznej i inspirują uczestników biblioterapii do wglądu, refleksji, dyskusji oraz zmian we własnych postawach i zachowaniu, są to więc głównie poradniki, książki z dziedziny beletrystyki oraz literatury faktu. Do drugiej zwykło kwalifikować się materiały metodyczne przeznaczone przede wszystkim dla biblioterapeuty, zawierające m.in. wytyczne do programowania zajęć terapeutycznych oraz gotowe scenariusze biblioterapeutyczne. Trzecią grupę stanowią zaś te opracowania zwarte i ciągłe o charakterze teoretyczno-empirycznym, w których rozpatruje się biblioterapię jako jedną z interdyscyplinarnych metod oddziaływania profilaktycznego, wychowawczego oraz terapeutycznego, mających zastosowanie m.in. w pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Pierwsza z grup pod względem formy obejmuje nie tylko książki wydane w sposób tradycyjny, lecz także tzw. książki łatwe w czytaniu, książki-zabawki, książki drukowane powiększoną czcionką oraz pismem Braille'a (Borecka 2002, 2008;

1 Mimo wielości interdyscyplinarnych ujęć teoretycznych w polskim i zagranicznym piśmiennictwie biblioterapię najczęściej definiuje się zgodnie z koncepcją Rhei J. Rubin (1978), według której oznacza ona prowadzący do uzyskania wglądu w normalny rozwój i dokonywanie zmian w zaburzonym zachowaniu jednostek – program aktywności bazujący na interaktywnych procesach zastosowania przez biblioterapeutę drukowanych i niedrukowanych materiałów czytelniczych.

Hrycyk, Surniak 2012). Z uwagi na sposób oddziaływania tekstów na czytelnika, w literaturze przyjęło się dzielić je – zgodnie z propozycją Danuty Gostyńskiej (1984; zob. Tomasik 1994) – na materiały pobudzające (*stimulativa*), uspokajające (*sedativa*) oraz refleksyjne (*problematica*). Jak podkreśla Irena Borecka (2008), ze względu na przynależność gatunkową, do pierwszej z podgrup zaliczyć można m.in. książki podróżnicze, wojenne, przygodowe oraz popularno-naukowe; do drugiej – literaturę młodzieżową, baśniową oraz fantasty; do trzeciej zaś literaturę psychologiczno-socjologiczną, romanse, biografię oraz różnego rodzaju powieści. Należy jednak zaznaczyć, iż proponowany podział wydaje się być nieco uproszczony, a wyróżnione funkcje utworów – z literaturoznawczego punktu widzenia – tylko częściowo pokrywają się z reprezentującymi je gatunkami literackimi. Wśród podstawowych „narzędzi" biblioterapeutycznych szczególne miejsce zajmują tzw. czytelnicze materiały alternatywne, nazywane także specjalnymi materiałami czytelniczymi bądź też niekonwencjonalnymi formami książki (Fedorowicz 2002), takie jak: e-booki, audiobooki, zróżnicowane teksty kultury utrwalone na nośnikach CD, MP3, MP4, obrazkowe książki dotykowe, filmy DVD, fotografie, karty do nauki czytania, zabawki i gry dydaktyczne, edukacyjne oraz terapeutyczne programy komputerowe (Borecka 2008; Kuracki 2015; Łaba 2011; Matras-Mastalerz 2012). Podejmując rozważania nad czynnikami determinującymi efektywność biblioterapii, można byłoby przypuszczać, iż umiejętne ich wykorzystywanie może w znaczący sposób wpływać na jakość prowadzonych zajęć, a zarazem na skuteczność procesu biblioterapeutycznego. Z jednej strony bowiem użycie innych nośników tekstu stwarza szanse na dostosowanie materiału do indywidualnie zróżnicowanych możliwości psychofizycznych uczniów ze specjalnymi potrzebami (w tym w szczególności uczniów z niepełnosprawnością wzrokową oraz słuchową), z drugiej zaś może przyczyniać się do podniesienia poziomu atrakcyjności prowadzonych zajęć edukacyjno-wychowawczych (Kuracki 2014). Wciąż otwarte pozostaje jednak pytanie, czy dla efektywności biblioterapii czynnikiem bardziej znaczącym może być sam fakt zróżnicowania wykorzystywanych metod pracy i środków biblioterapeutycznych, czy też raczej posiadane przez osoby prowadzące zajęcia biblioterapeutyczne umiejętności dokonywania adaptacji materiałów czytelniczych do możliwości percepcyjnych uczniów. Niezależnie od determinantów skuteczności biblioterapii warte podkreślenia się wydaje, iż właściwy dobór tekstu stanowi jeden z kluczowych etapów procesu biblioterapeutycznego. Stąd też w ostatnich dziesięcioleciach, zarówno w kraju, jak i za granicą, podejmowano próby tworzenia dość obszernych list bibliograficznych, zawierających wykazy piśmiennictwa rekomendowanego przez terapeutów-praktyków do użycia w procesie biblioterapii. Wśród pozycji najbardziej rozpowszechnionych na polskim rynku wydawniczym znalazły się m.in. opracowania Wandy Kozakiewicz i Bożeny Brzózki (1984), Ewy Tomasik i Grażyny Kornet (1986), Marii Skarżyńskiej (1987), Ewy Tomasik (1999), a także propozycje Danuty Gostyńskiej (1976), Ireny Boreckiej (2008), Ireny Boreckiej i Sylwii Wontorowskiej-Roter (2003), w których podejmowano problematykę planowania

podręcznego księgozbioru biblioterapeuty. Opracowania te, stanowiące niewątpliwie znaczne ułatwienie w procesie doboru właściwych dla celów biblioterapii tekstów, z uwagi na czas powstania, nie obejmują jednak literatury najnowszej, a tym samym wydają się nie uwzględniać wielu z tych pozycji, które w świetle współczesnych badań czytelnictwa, prowadzonych m.in. przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej czy też Instytut Badań Edukacyjnych (Zasacka 2011, 2014), mogą stanowić dla współczesnego, młodego czytelnika rozbudowany zbiór tzw. nowości wydawniczych. Odpowiedzią na dostrzegalną potrzebę aktualizacji literatury polecanej do wykorzystania w procesie biblioterapii są jednak liczne recenzje obecnie wydawanych książek beletrystycznych, publikowane w trybie ciągłym m.in. na łamach kwartalnika Polskiego Towarzystwa Biblioterapeutycznego (współpracującego z Polską Sekcją IBBY – *International Board On Books For Young People*) – „Biblioterapeuta". Z uwagi na stopień rozpowszechnienia biuletynu, dostęp do nich wydaje się jednak w pewnym zakresie ograniczony. Stąd też, jak słusznie zauważa Tomasz Kruszewski (2006), zaznaczając, że wobec braku dużej liczby adnotowanych zestawień bibliograficznych, biblioterapeuci w Polsce przeważnie sami dokonują selekcji tekstów mogących znaleźć zastosowanie w pracy z różnymi grupami odbiorców. Dokonując analizy zagranicznego rynku wydawniczego, warto zwrócić natomiast uwagę na prace autorów takich jak: Gary Berg-Cross i Linda Berg-Cross (1976), Mary A. Prater i in. (2006), Melissa Leininger i in. (2010) czy też Karen W. Gavigan i Stephanie A. Kurtts (2011), którzy – wprawdzie w nieco mniej rozbudowanej formie – również proponują zestawienia pogrupowanych tematycznie tekstów przeznaczonych do terapii osób znajdujących się w określonej sytuacji psychologicznej czy też zdrowotnej. Co więcej, zestawienia lektur, zalecanych do wykorzystywania w procesie biblioterapii, coraz częściej udostępniane są w zasobach sieci internetowej, czego przykładem są chociażby strony domowe bibliotek uniwersyteckich, m.in. La Sierra University w Riverside (USA), Washburn University w Topeka (USA), Central Michigan University (USA), Queen Mary University of London (Wielka Brytania), a także bibliotek miejskich, np. rozbudowana tematycznie oferta *Wellbeing Collection* w londyńskiej gminie The Royal Borough of Kensington and Chelsea (Wielka Brytania). Do popularyzacji metody oraz wypracowania tzw. dobrych praktyk m.in. w zakresie tworzenia baz danych z literaturą biblioterapeutyczną z pewnością przyczynił się również zakrojony na szeroką skalę projekt *Central Europe 2020 Bibliotherapy Project*, stanowiący platformę wymiany doświadczeń biblioterapeutów z wielu krajów Unii Europejskiej, w tym m.in. z Austrii, Czech, Chorwacji, Węgier, Słowacji, Niemiec, Włoch oraz Polski (Béres 2020).

Warte podkreślenia wydaje się, iż wydawane – szczególnie za granicą – zestawienia bibliograficzne zawierające rekomendacje książek mogących posłużyć do indywidualnej i grupowej pracy biblioterapeutycznej stosunkowo często dotyczą literatury poradnikowej (*self-help book*), popularnej zwłaszcza w środowisku specjalistów pracujących w nurcie terapii poznawczo-behawioralnej. Literatura ta,

w przeciwieństwie do literatury pięknej, częściej wykorzystywana jest również w programach biblioterapeutycznych opisywanych w licznych badaniach klinicznych, na co zwracają uwagę m.in. Prater i in. (2006), Dale E. Pehrsson i Paula S. McMillen (2010) oraz Wita Szulc (2011). Tymczasem w pracy z dziećmi i młodzieżą bardziej odpowiednie wydaje się wykorzystywanie pozycji beletrystycznych (Kruszewski 2006; Kuracki 2015). Jak bowiem podkreśla Bernadetta Szczupał (2005, s. 55), „literatura beletrystyczna, która działa na zmysł estetyczny, pozwala na łatwiejsze wypunktowanie tezy, prowadząc do przeżyć katartycznych".

W odniesieniu do materiałów metodycznych na polskim rynku wydawniczym dostępnych jest wiele pozycji obejmujących głównie autorskie scenariusze zajęć, kierowane przede wszystkim do pracy z dziećmi w młodszych klasach szkoły podstawowej. Wśród autorów tego rodzaju opracowań wymienić można m.in. Irenę Borecką, (2001; 2002), Martę Franaszczuk-Truszkowską (2006), Ewę Wilamowską i Joannę Walczak (2005), a także Mirosławę Wójtowicz (2010) i innych. Mimo wielu interesujących i inspirujących wskazań praktycznych niejednokrotnie dostępne na rynku księgarskim materiały metodyczne pozbawione są wyczerpującej refleksji teoretyczno-metodologicznej (Szulc 2011; Woźniczka-Paruzel 2012). Co więcej, nieczęsto zawierają one propozycje rozbudowanych programów biblioterapeutycznych, które mogłyby korespondować z celami wychowawczymi szkoły na różnych etapach kształcenia, w szczególności projektowanych z myślą o młodzieży w okresie późnej adolescencji.

Wśród krajowych opracowań naukowych o charakterze teoretyczno-praktycznym wyróżnić można m.in. syntetyzujące prace Ewy Tomasik (1997), Ireny Boreckiej i Lidii Ippoldt (1998), Ireny Boreckiej (2001, 2008), Eweliny Koniecznej (2005) Wiktora Czernianina (2008), Marii Molickiej (2011), Bronisławy Woźniczki-Paruzel (2001) czy też Magdaleny Cyrklaff (2014); opracowania rozpatrujące biblioterapię w powiązaniu ze sztuką i szeroko rozumianą arteterapią m.in. w ujęciu Mirosławy Knapik i Wiesławy Sacher (2004), Eweliny Koniecznej (2004); prace Jana Malickiego i Katarzyny Krasoń (2005), jak również pozycje opisujące zróżnicowane modele działań biblioterapeutycznych podejmowanych w pracy edukacyjno-terapeutycznej z osobami z niepełnosprawnością, autorstwa m.in. Józefa Szockiego (1989), Ireny Boreckiej i Sylwii Wontorowskiej-Roter (2003), Małgorzaty Fedorowicz (2002, 2012), Małgorzaty Czerwińskiej (2012) oraz Bernadetty Szczupał (2009). Ogólne ujęcie biblioterapii prezentowane jest również w licznych artykułach naukowych ukazujących się na łamach czasopism takich jak: „Przegląd Biblioterapeutyczny", „Biblioterapeuta", „Arteterapia", „Edukacja i Dialog", „Oświata i Wychowanie", „Bibliotekarz" oraz „Szkoła Specjalna".

Dobór tekstów do biblioterapii wychowawczej w polskiej i zagranicznej praktyce biblioterapeutycznej

W polskim i światowym piśmiennictwie z obszaru nauk społecznych stosunkowo niewielu badaczy podjęło dotąd próbę wyznaczenia kryteriów pomocnych w ocenie utworu literackiego pod kątem możliwości wykorzystania w procesie biblioterapii. Jedną z bardziej rozbudowanych, praktycznych propozycji, wydaje się koncepcja *Bibliotherapy Evaluation Tool* – narzędzia służącego do wspierania krytycznego myślenia o istotnych aspektach materiałów przeznaczonych do wykorzystania w procesie biblioterapii, autorstwa Pehrsson i McMillen (2010) z Uniwersytetu Stanowego i Biblioteki Uniwersyteckiej w Oregonie. W narzędziu udostępnionym na platformie internetowej *Biblioterapy Education Project*, administrowanej przez Central Michigan University (McMillen 2008), wyodrębniono 10 kryteriów ułatwiających dobór materiałów tekstowych do biblioterapii. Dotyczą one w szczególności czynników takich jak: temat, struktura, i zawartość książki, długość utworu, właściwości czcionki i poziom graficzny tekstu, umiejętności czytelnicze oraz poziom rozwoju psychicznego odbiorcy dzieła, możliwość terapeutycznego wykorzystania książki, a także innych kwestii, które mogą podlegać ocenie. Wykorzystując narzędzie, biblioterapeuta ma więc możliwość oceny tekstu poprzez udzielenie odpowiedzi na pytania: czy najważniejsze aspekty utworu można wykorzystać w różnych sytuacjach, czy bohaterowie są dobrze nakreśleni, czy książka jest właściwie napisana, czy prezentowane treści są obiektywne, czy sytuacje fikcyjne są przedstawiane realistycznie (kryterium pierwsze); czy zawartość książki jest interesująca, czy jest ona wciągająca, czy pokazuje możliwe rozwiązania problemów (kryterium drugie); czy książka jest napisana dowcipnie, a słownictwo jest odpowiednie do poziomu umiejętności czytelniczych uczestników (kryterium trzecie); czy długość książki jest adekwatna do kompetencji czytelniczych uczestników, w szczególności tych o specjalnych potrzebach (kryterium czwarte); czy czcionka jest odpowiedniej wielkości, czy występują w książce ilustracje, czy są one atrakcyjne i odpowiednie do wieku odbiorców, czy ich układ jest zgodny z treścią tekstu (kryterium piąte); jaki jest wiek głównych bohaterów, czy książka jest odpowiednia do stopnia rozwoju czytelnika (kryterium szóste); jaka jest płeć głównych bohaterów, czy treść utworu pozbawiona jest uprzedzeń i stereotypów (kryterium siódme); czy można wykorzystać książkę wielokrotnie, czy jest ona uniwersalna, czy można ją zakupić w przystępnej cenie (kryterium ósme); czy przedstawione treści mogą pobudzać do dyskusji oraz ułatwiać rozwój uczestników, czy odnoszą się do problemów, jakich mogą doświadczać czytelnicy, czy ilustracje inspirują do działań rysowniczych, pobudzają do twórczości (kryterium dziewiąte); jakie są wady książki oraz czy zawartość treściowa utworu może wywoływać kontrowersje i być przyczyną problemów o podłożu politycznym (kryterium dziesiąte).

Interesująca wydaje się również propozycja Kimberly Maich i Sharon Kean (2004) sugerujących, iż wybieranie materiałów użytecznych do biblioterapii

powinno zostać poprzedzone wnikliwą refleksją terapeuty nad zwięzłością, jasnością, wiarygodnością i oryginalnością opowiedzianej w książce historii; rozpoznaniem stopnia, w jakim historia ta koresponduje z potrzebami, uczuciami oraz zainteresowaniami uczniów; analizą tekstu pod kątem możliwości czytelniczych i rozwojowych biorącego udział w terapii czytelnika; oceną, czy tekst nie jest dyskryminujący ze względu na różnorodność kulturową i płciową, czy bohaterowie książki prezentują cechy wspomagające konstruktywne radzenie sobie z sytuacjami trudnymi oraz czy sytuacje te zostają ostatecznie pozytywnie rozwiązane. Część z tych zaleceń pokrywa się m.in. z koncepcją Rity Venskūnienė (2010), która podkreśla, iż wybierając literaturę do pracy biblioterapeutycznej (szczególnie z osobami z niepełnosprawnością), należy zwrócić uwagę na atrakcyjność, prostotę i jasność przekazu książki, dopasowanie tekstów do możliwości psychofizycznych oraz potrzeb uczestników biblioterapii, a także na pożądany brak w tekście elementów mogących propagować agresję. Wśród zagranicznych badaczy proponujących autorskie kryteria doboru literatury biblioterapeutycznej wymienić należy również takich specjalistów, jak: Berg-Cross i Berg-Cross (1976), którzy zwrócili uwagę na fakt, iż tekst biblioterapeutyczny powinien korespondować z omawianymi w trakcie terapii problemami, z jakimi borykają się uczestnicy zajęć, oraz że powinien być możliwy do przeczytania oraz wykorzystania podczas jednego spotkania uczestnika zajęć z terapeutą; Vytautasa Meška i Algridasa Juozulynasa (1996), dostarczających argumentów za tym, że materiały biblioterapeutyczne powinny pobudzać do dyskusji oraz służyć rozwijaniu u uczestników zajęć kompetencji emocjonalnych, m.in. empatii i szczerości oraz wyobraźni i fantazji; czy też Prater i in. (2006), stojących na stanowisku, iż selekcja książek użytecznych dla praktyki biblioterapeutycznej powinna być prowadzona z uwzględnieniem nie tylko kompetencji czytelniczych odbiorców, lecz także takich właściwości tekstu, jak realizm i autentyczność kreowanych bohaterów. Listę kryteriów oceny literatury pod kątem wykorzystania w biblioterapii dobrze wydaje się również uzupełniać propozycja Louise Derman-Sparks, opracowana wraz z *The ABC Task Force* (1989; za: Iaquinta, Hipsky 2006), eksponująca te elementy książek, które należy wziąć pod uwagę w czasie pracy z osobami z niepełnosprawnością. Zgodnie z sugestiami autorów są to m.in.: fabuła (dobrze, jeśli przekaz historii jest realistyczny, prowadzi do wzrostu pozytywnych postaw, umożliwia czytelnikowi rozwiązywanie sytuacji trudnych oraz, gdy linia fabuły ma szansę pozostać niezmienna w sytuacji, gdyby bohater był osobą pełnosprawną), ilustracje (osoby z niepełnosprawnością powinny być przedstawione na nich w aktywnych rolach, co ograniczałoby stygmatyzację), oddziaływanie na samoocenę (książka powinna wzmacniać pozytywny obraz siebie), oddziaływanie na styl życia (tekst powinien inspirować do pozytywnych sądów wartościujących), oddziaływanie na relacje międzyludzkie (tekst powinien służyć szeroko rozumianej integracji społecznej), a także inne czynniki: wiek odbiorców albo występowanie słów o negatywnych konotacjach.

W rozważaniach dotyczących zasad doboru literatury biblioterapeutycznej stosunkowo niewielu badaczy bezpośrednio odwołuje się do tzw. kryterium gatunkowego tekstu. Do nielicznych przykładów zaliczyć można Daivę Janavičienė (2010), która podkreśla, iż znamienita część ekspertów jest zgodna co do tego, iż w procesie biblioterapii szczególnie dobrze sprawdzają się utwory filozoficzne, religijne, bajki, baśnie i mity. Nie wszyscy natomiast podzielają pogląd, iż warto wykorzystywać w niej poezję, która z uwagi na bogactwo artystyczne języka może nie być zrozumiała dla każdego odbiorcy, a tym samym może stanowić przeszkodę w osiąganiu założonych celów terapii.

W polskim piśmiennictwie z obszaru nauk humanistycznych i społecznych problematyka kryteriów doboru tekstu literackiego do biblioterapii podejmowana była m.in. przez Szczupał (2009), która, w odniesieniu do prac polskich i zagranicznych specjalistów w obszarze biblioterapii, podkreśla, że właściwie dobrany tekst literacki przede wszystkim powinien być materiałem dobrze znanym biblioterapeucie. Co więcej, powinien także odznaczać się tzw. paidialnością, odnosząc się do emocji, potrzeb, aspiracji, zainteresowań oraz możliwości intelektualnych i czytelniczych dziecka. Autorka zaznacza także, że ważne jest, aby materiał tekstowy nie był zbyt obszerny oraz wielowątkowy oraz aby bohaterowie literaccy odznaczali się wiarygodnością i realizmem. Ponadto „bohaterowie i przedstawione sytuacje powinny być w pełni zrozumiałe dla dziecka oraz stanowić właściwy materiał do identyfikacji, pozwalać na modelowanie zdrowych wzorców adaptacyjnych" (Szczupał 2009, s. 91; zob. Szczupał 2005). Wśród autorów wysuwających propozycje kryteriów doboru materiałów biblioterapeutycznych wyszczególnić można także Tomasik (1994), podkreślającą potrzebę zwrócenia uwagi na zewnętrzne warunki ułatwiające wykorzystanie tekstu; Ippoldt (2004), Kurackiego (2014), akcentujących potrzebę spójności treści utworu literackiego z zainteresowaniami czytelników; a także Szulc (2011, s. 14), wyjaśniającą, że: „Decyzja o wyborze książki [...] musi uwzględniać założenia teoretyczne, kontekst terapeutyczny, potrzeby i sytuację, w jakiej znajduje się pacjent czy klient, jego poziom intelektualny, stan zaawansowania terapii i koszty". Wielu polskich badaczy wprost odwołuje się również do propozycji kryteriów wyróżnionych przez prekursorkę biblioterapii – Rubin, która w kontekście selekcji materiałów biblioterapeutycznych proponuje, aby dobierać wyłącznie teksty dobrze znane, zwarte i niezbyt długie, dopasowane do wieku, możliwości poznawczych i emocjonalnych oraz preferencji czytelniczych uczestnika zajęć, niezawierające wątków samobójczych i depresyjnych (1978; zob. Borecka 2008; Łaba 2011; Tomasik 1994; Woźniczka-Paruzel 2001).

Wprawdzie nakreślone zarówno przez rodzimych, jak i zagranicznych autorów sugestie dotyczące zasad oceny literatury pod kątem możliwości wykorzystania w biblioterapii odnoszą się do wielu płaszczyzn związanych z procesem terapeutycznym, niejednokrotnie zdają się być dosyć ogólne i mało precyzyjne. Niedookreślone pozostają chociażby takie kwestie, jak atrakcyjność książki czy dostosowanie treści do potrzeb i oczekiwań czytelnika, szczególnie młodego odbiorcy w okresie

adolescencji. Co więcej, często wyszczególniane są one w dość nieuporządkowany sposób, w różnym stopniu uwzględniającym właściwości tekstu, możliwości poznawcze uczestników biblioterapii bądź też warunki przebiegu terapii. Stosunkowo rzadko odnoszą się one bezpośrednio do organizacji świata przedstawionego utworu, którego analiza wydaje się ważnym etapem w planowaniu procesu biblioterapii. Można przypuszczać, iż w wielu przypadkach proponowane kryteria mogą okazać się dla biblioterapeuty niewystarczające do podjęcia ostatecznej decyzji o wyborze właściwego tekstu. Pożądane wydaje się zatem znalezienie odpowiedzi na pytania: jakie czynniki decydują o atrakcyjności utworu literackiego dla młodego czytelnika, czy możliwe jest wyznaczenie uniwersalnych kryteriów decydujących o możliwości wykorzystania utworów literackich w biblioterapii wychowawczej w szkole oraz jakich elementów tekstu mogłyby one dotyczyć?

W poszukiwaniu wewnątrztekstowych czynników decydujących o jakości tekstu biblioterapeutycznego – wnioski z badań własnych

Wkomponowanie tekstu literackiego w kontekst różnorodnych działań edukacyjno-terapeutyczno-wychowawczych, w tym – biblioterapeutycznych, wymaga uświadomienia sobie, iż odbiór utworu nie polega na jego biernej percepcji. Jak słusznie zauważają Michał Głowiński i in. (1991, s. 17), „Odbiorca odczytując utwór, dopełnia go niejako, konfrontuje z własnymi doświadczeniami życiowymi, przestawia elementy w ramach dzieła i wnosi w jego obręb elementy nowe". Ponadto, jak podkreśla Roman Ingarden (1988; zob. Czernianin 2008; Markiewicz 1996), czytelnik dopełnia tzw. miejsca niedookreślenia, a w konsekwencji dokonuje estetyczno-ideowej konkretyzacji dzieła literackiego. Związana jest ona m.in. z indywidualnością czytelnika, niepowtarzalnością jego doświadczeń, a także ze zdolnością przeżywania. Indywidualne zróżnicowanie odbioru wynika zaś m.in. z odmiennych sposobów czytania tekstu, co dobrze wyjaśnia Umberto Eco (2007, s. 36), podkreślając, że: „Każdy tekst [...] jest przede wszystkim skierowany do czytelnika modelowego pierwszego stopnia, który chce wiedzieć [...] jak zakończy się opowieść [...] Ale każdy tekst skierowany jest także do czytelnika modelowego drugiego stopnia, który zastanawia się, jakim czytelnikiem powinien się stać, obcując z konkretnym tekstem; który chce zrozumieć, w jaki sposób autor modelowy spełnia swoją funkcję przewodnika". Zachodzący w trakcie lektury odbiór dzieła literackiego w dużym stopniu wydaje się zależeć także od struktury utworu (Głowiński i in. 2010). Podkreślanie jej znaczenia dla jednostkowego odbioru tekstu nie jest jednak próbą uwydatniania proponowanych przez Lwa Wygotskiego (1980; zob. Balbus 1980; Kielar-Turska,Przetacznik-Gierowska 1992; Mach, Ungeheuer-Gołąb 2010) podstawowych założeń psychologii sztuki, w świetle których poznanie struktury dzieła prowadzi wprost do poznania struktury reakcji emocjonalnej odbiorcy na dzieło. Mimo wielu wątpliwości, jakie może budzić stanowisko przedstawiciela rosyjskiej szkoły formalnej, sugerujące, iż poprzez analizę struktury

bodźców można odtwarzać strukturę reakcji, nie sposób nie zgodzić się z faktem, że dzieło literackie stanowi zespół znaków estetycznych, które ukierunkowane są na rozbudzenie określonych emocji (Balbus 1980). W przeciwieństwie do koncepcji Wygotskiego, który zdolność wywoływania zróżnicowanych stanów emocjonalnych przypisuje głównie artystycznej kompozycji zdarzeń, określanej sjużetem, rozumianym jako materiał przekształcony przez formę, bardziej zasadne wydaje się jednak poszukiwanie źródeł reakcji psychologicznych czytelnika również w treści, nazywanej anatomią dzieła literackiego (Kielar-Turska i Przetacznik-Gierowska 1992), w szczególności zaś w elementach świata przedstawionego, takich jak: zdarzenia, motywy (wątki), fabuła (akcja), postacie, czas i miejsce zdarzeń, temat, idea, a także w wyznaczającej kształtowanie się świata przedstawionego narracji (Głowiński i in. 1991; Kulawik 1997; Głowiński i in. 2010). Stąd też analiza treści utworów literackich, a w szczególności powieści, które przekazują treści społeczne silniej niż inne gatunki literackie (Wyka 1948, za: Jaworska-Witkowska 2009), pod kątem kreowanego w nich świata przedstawionego, wydaje się istotnym punktem wyjścia do oceny jakości materiałów biblioterapeutycznych. Analiza treści utworów wykorzystywanych w biblioterapii związana jest jednak z koniecznością określenia zakresów, w jakich światy przedstawione mogą korespondować ze światami rzeczywistymi czytelnika, szczególnie młodego odbiorcy w okresie adolescencji. Jak bowiem zaznacza Kazimierz Cysewski (2001, s. 41), „Wskazanie różnic jest konieczne ze względu na możliwość niewłaściwych analogizacji, [...] niewłaściwego dostosowywania świata przedstawionego do reguł rzeczywistości dziecięcej i zakresu posiadanej wiedzy. Wydobywanie podobieństw jest z kolei konieczne w celu zaistnienia porozumienia, [...] stworzenia «przejść» pomiędzy oboma światami". Zasadne więc się wydaje, aby w planowaniu procesu biblioterapii analiza wewnątrztekstowa utworu została poprzedzona wnikliwą diagnozą sytuacji psychologicznej oraz identyfikacją potrzeb czytelniczych młodzieży.

Danych na temat preferencji literackich młodego odbiorcy oraz tych elementów tekstu, które warto poddać ocenie w procesie doboru materiałów do biblioterapii, dostarczają m.in. przeprowadzone przez autora niniejszego artykułu ilościowo-jakościowe badania (Kuracki, 2017), realizowane w grupie młodzieży (N=510), których celem było rozpoznanie praktyki czytelniczej uczniów w okresie wczesnej i późnej adolescencji. W przeprowadzonym projekcie empirycznym o zasięgu ogólnopolskim, obejmującym badania kwestionariuszowe oraz wywiady, wykazano bowiem, iż badani uczniowie oceniają czytane utwory literackie wieloaspektowo, zwracając uwagę zarówno na cechy zewnętrzne, jak i zawartość treściowo-ideową. Choć najczęściej wskazywanym przez młodzież w wieku 13–17 lat wyznacznikiem dobrej książki okazuje się język dzieła (prosty, zwięzły, pozbawiony zbędnych stylizacji), równie znaczące są dla dorastających uczniów: czas i miejsce akcji, tematyka, niezbyt rozbudowane opisy oraz bohaterowie, na każdy bowiem z tych aspektów zwraca uwagę ponad 40 proc. młodzieży. Zdecydowana większość badanych uczniów wskazuje, iż preferuje utwory literackie, których akcja rozgrywa

się w świecie rzeczywistym bądź fantastycznym (alternatywnym, egzomimetycznym), w czasie teraźniejszym bądź przyszłym (zdecydowanie rzadziej przeszłym), w niecodziennej, tajemniczej, magicznej scenerii. Mimo iż oczekiwania badanej młodzieży co do tematyki dobrej książki okazują się być wyraźnie zróżnicowane, to i tak dla blisko co piątej badanej osoby powinna dotyczyć ona spraw życia codziennego, problemów egzystencjalnych, kwestii moralnych lub zagadnień filozoficzno-psychologicznych. Szczególnie pożądane są dla młodzieży wątki dotyczące przyjaźni i miłości, a także przygodowe, oraz te, które eksponują walkę dobra ze złem. Zgodnie z deklaracjami badanych uczniów ważne są dla nich przejrzysty układ przedstawionych w tekście zdarzeń i uniwersalność motywów. Jak wynika z badań, młodzież w okresie adolescencji zdecydowanie częściej niż na konkretny typ bohatera (realistyczny, fantastyczny, indywidualny lub zbiorowy) wskazuje na jego pożądane indywidualne cechy. Analiza ilościowo-jakościowa wypowiedzi uczniów dostarcza danych, wedle których najbardziej podziwiają w ulubionych bohaterach literackich takie cechy, które sami chcieliby posiada. Są to m.in. odwaga i spryt, naturalność, dobroć, szlachetność i sprawiedliwość, pomysłowość, wzbudzanie zainteresowania, posiadanie nadprzyrodzonych zdolności (co najmniej 20 proc. badanych). Poza zestawem cech, których badani uczniowie nie dostrzegają u siebie samych, ale podziwiają u ulubionych bohaterów literackich, w realizowanym projekcie wyodrębniono również kategorie zaspokajanych/ujawnianych w trakcie lektury utworu literackiego potrzeb związanych z okresem dorastania. Zgodnie z danymi uzyskanymi wkutek przeprowadzonej analizy jakościowej narracji badanej młodzieży są to przede wszystkim: potrzeba oderwania się od rzeczywistości, relaksu, przeżywania przygody, poszerzania wiedzy, słownictwa i umiejętności, rozwijania wyobraźni i osobowości oraz chęć ciekawego spędzenia wolnego czasu. W realizowanych badaniach wskazano również na sytuacje problemowe dorastających uczniów, ujawniane podczas dokonywanej przez nich refleksji nad ulubionym tekstem literackim. Analiza odpowiedzi na postawione badanej młodzieży pytanie o charakterze projekcyjnym (w jakiej sytuacji trudnej pomógłby Ci ulubiony bohater literacki podczas wspólnie spędzonego razem dnia?) pozwoliła na zebranie danych, w świetle których największymi dla dorastających uczniów wyzwaniami okazały się związane z podejmowaniem decyzji i wyborów, z kontaktami rówieśniczymi i rodzinnymi, ze sferą osobowościowo-emocjonalną, życiem codziennym oraz nauką i szkołą.

Wyróżnione obszary mogą stanowić znaczący materiał diagnostyczny, pozwalający nie tylko na poznanie dorastających uczniów, lecz także przydatny podczas wyznaczania celów projektowanej pracy biblioterapeutycznej. Dokonanie analizy świata przedstawionego utworów, zwłaszcza tych, które chętnie czytane są przez dorastających uczniów i rozpatrywane w kontekście możliwości wykorzystania w procesie biblioterapii, może okazać się więc pomocne w zrozumieniu, jakie wzorce eksponowane w tekście mogą oddziaływać na młodego człowieka u progu dorosłości oraz co może być dla niego ważne, a także, z jakimi wartościami może

się on identyfikować. W końcu – z pedagogicznego punktu widzenia – analiza treści utworu jest również próbą odczytania eksponowanych w nim (nie)wychowawczych znaczeń.

Autorska kategoryzacja kryteriów doboru tekstu literackiego do biblioterapii wychowawczej

Podjęcie decyzji o wyborze tekstu literackiego do wykorzystania podczas zajęć biblioterapeutycznych powinno być poprzedzone nie tylko – jak wskazano wcześniej – wielopoziomową analizą samego utworu, lecz także wnikliwą autorefleksją biblioterapeuty. Przed przystąpieniem do planowania pracy terapeutycznej dobrze jest ocenić, czy i w jakim stopniu terapeuta jest w stanie właściwie tj. świadomie i odpowiedzialnie wykorzystać dany utwór w pracy z osobami znajdującymi się w określonej sytuacji psychologicznej, a w szczególności z dorastającymi uczniami. Mając na uwadze konieczność uwzględniania w planowaniu terapii umiejętności osoby prowadzącej biblioterapię oraz warunków i okoliczności towarzyszących procesowi biblioterapeutycznemu, zasadne się wydaje, aby dobór tekstu miał charakter wieloetapowy. Stąd też, po dokonaniu przeglądu wyszczególnionych wcześniej prac autorów, takich jak m.in.: Berg Cross i Berg-Cross (1976), Meška, Juozulynas (1996), Maich, Kean (2004), Prater i in. (2006), Janavičienė (2010), Pehrsson, McMillen (2010), Venskūnienė (2010), Tomasik (1994) Szczupał (2009) oraz próbie ich krytycznej analizy, zaproponowano wyróżnienie autorskich kryteriów: (1) wewnątrztekstowych; (2) zewnątrztekstowych oraz (3) okołotekstowych, które, zdaniem twórcy, w takiej kolejności mogłyby być wykorzystywane w procesie oceny utworu literackiego jako tekstu biblioterapeutycznego (rys. 1).

Podczas wyznaczania kryteriów nie wzięto pod uwagę tych propozycji, eksponowanych w rodzimej i zagranicznej literaturze, w których akcentowano konieczność uwzględniania w procesie doboru tekstów takich czynników, jak: wiek i płeć głównych bohaterów oraz cena książki, które w świetle zarysowanych wcześniej badań wydają się słabo uzasadnione. W opinii autora nie do końca jasne są również sugestie badaczy, zgodnie z którymi tekst biblioterapeutyczny powinien pobudzać do dyskusji i wpływać na samoocenę czytelnika. Analiza literatury psychologicznej i pedagogicznej pozwala bowiem sądzić, iż kształtowanie własnego JA, a także rozwijanie zróżnicowanych umiejętności są celami możliwymi do osiągnięcia przede wszystkim w złożonym, interakcyjnym procesie biblioterapii, nie są zaś funkcjami tekstu. Zdaniem autora, do dyskusji może natomiast formalnie pobudzać każdy utwór, który został przez odbiorcę przeczytany i w odniesieniu do którego dokonał on estetyczno-ideowej konkretyzacji.

Wyróżnione kryteria wewnątrztekstowe uznać można za podstawowe w ocenie tekstu literackiego. Odnoszą się one głównie do zawartości treściowo-ideowej dzieła i pozwalają wyciągać wnioski na temat struktury świata przedstawionego. Dotyczą one zatem przede wszystkim takich kwestii, jak: tematyka utworu, gatunek literacki,

Rys 1. Kryteria decydujące o możliwości wykorzystania utworu literackiego w biblioterapii (opracowanie własne)

Rys. 1

Źródło: opracowanie własne.

bohaterowie, motywy, fabuła, czas i miejsce zdarzeń, sposób prowadzenia narracji, język dzieła oraz prezentowane w nim (anty)wartości. Dokonując wyboru tekstu biblioterapeutycznego do pracy z dorastającymi uczniami, w oparciu o wyróżnione kryteria, należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby pod względem gatunku i tematyki korespondował on z rzeczywistymi zainteresowaniami czytelniczymi uczniów. W kontekście kreacji bohaterów kwestią kluczową nie wydaje się konieczność ich podobieństwa do czytelnika ani to czy w tekście występuje bohater pojedynczy czy zbiorowy. Z punktu widzenia procesu biblioterapeutycznego bardziej znaczące jest, aby bohaterowie byli przedstawieni realistycznie oraz odznaczali się takimi konstruktywnymi cechami, sprzyjającymi kształtowaniu umiejętności radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, jakie chcieliby posiadać uczestnicy terapii. W odniesieniu do zachodzących w biblioterapii procesów modelowania wydaje się, iż taki sposób kreacji bohatera może ułatwiać kształtowanie u uczestników zajęć zróżnicowanych zachowań adaptacyjnych. Mając na uwadze dynamikę biblioterapii, w której następować powinny po sobie etapy identyfikacji, przeżyć katarktycznych oraz zmian w prezentowanych postawach i zachowaniu, ważne wydaje się również, aby bohaterowie literaccy ukazani byli w tekście jako postacie przechodzące zewnętrzną i/lub wewnętrzną przemianę, co mogłoby ułatwiać uczestnikom terapii zrozumienie, iż zmiana taka jest możliwa. Oceniając tekst, warto zwrócić uwagę na uniwersalność obecnych w nim motywów, które powinny odnosić się do sytuacji trudnych i potrzeb rozwojowych czytelników, a także uniwersalność prezentowanych w nim humanistycznych wartości. Zaletą dobrego tekstu biblioterapeutycznego wydaje się również przejrzysty układ zdarzeń, z zachowanym porządkiem przyczynowo-skutkowym, tj. pozbawiony nadmiernych retrospekcji i antycypacji (*flashforward*), które w przypadku braku w utworze narratora objaśniającego i porządkującego zdarzenia, mogłyby przysparzać trudności w odbiorze. Dla przejrzystości tekstu korzystna wydaje się narracja auktorialna oraz trzeciosobowa, które w przeciwieństwie do narracji personalnej nie przedstawia wydarzeń z punktu widzenia jednego bohatera, a tym samym nie utrudnia procesu samodzielnego wartościowania zdarzeń i poczynań bohaterów literackich. Biorąc pod uwagę ograniczenia czasowe pojedynczej sesji biblioterapeutycznej, dobrze, jeśli liczba obecnych w tekście wątków nie będzie zbyt rozbudowana, co mogłoby utrudniać wykorzystanie wyłącznie fragmentów utworu i zakłócać jego zrozumiałość. Choć w świetle przedstawionych wcześniej badań dotyczących preferencji czytelniczych młodzieży czas i miejsce przedstawionych w tekście zdarzeń mogą pozostać bliżej nieokreślone, ważne się wydaje, aby w przypadku osadzenia akcji w świecie fantastycznym lub niemalże egzomimetycznym przynajmniej częściowo nawiązywał on do znanego odbiorcy świata realnego, tzn. aby sytuacje fikcyjne przedstawiane były z pewnym stopniem prawdopodobieństwa, co może ułatwiać proces identyfikacji czytelnika-odbiorcy zajęć z bohaterami. Z uwagi na zróżnicowane możliwości poznawcze uczestników biblioterapii warto również zadbać o to, aby język wykorzystywanych tekstów był raczej prosty i pozbawiony utrudniających odbiór dzieła stylizacji.

Rozpatrywane w drugiej kolejności kryteria zewnątrztekstowe dotyczą przede wszystkim analizy formalnej utworu literackiego, a w szczególności kwestii związanych ze stroną graficzną, sposobem wydania, długością oraz dostępnością dzieła. Odnosząc się do nich, należy zatem uwzględnić stopień dostosowania tekstu i czcionki do zróżnicowanych możliwości percepcyjnych uczestnika zajęć biblioterapeutycznych, realne możliwości wykorzystania pojedynczego tekstu bądź kompilacji tekstów w określonych warunkach – w trakcie czasu przeznaczonego na zajęcia, a także poziom dostępności wydanych w formie tradycyjnej tekstów, co jest ważne szczególnie w przypadku chęci realizacji zajęć biblioterapeutycznych w formie grupowej. Kryteria te wydają się mieć jednak charakter drugorzędowy. Przy odpowiednich umiejętnościach oraz zaangażowaniu biblioterapeuty, a także zgodnie z posiadanym przez niego satysfakcjonującym zapleczem biblioterapeutycznym (obejmującym m.in. zasoby biblioteczne i zróżnicowane technologie wspomagające) kwestie takie jak słaba rozdzielczość ilustracji, niewłaściwy krój czcionki, nieodpowiedni format książki itp. mogą bowiem zostać stosunkowo łatwo skorygowane, m.in. poprzez przygotowanie odpowiednich materiałów biblioterapeutycznych z tekstem umieszczonym na innym nośniku czy też przepisanym na karty pracy, uwzględniające indywidualne potrzeby rozwojowe uczestników zajęć.

Zaproponowane kryteria okołotekstowe związane są zaś przede wszystkim z umiejętnościami osoby planującej i prowadzącej zajęcia biblioterapeutyczne. Kwestią priorytetową w doborze tekstu do zajęć wydaje się bowiem poziom znajomości utworu przez biblioterapeutę, a także umiejętności terapeuty w zakresie wyodrębniania w tekście literackim elementów świata przedstawionego oraz identyfikowania sposobu prowadzenia narracji. W tym kontekście zasadne wydaje się, aby osoba prowadząca terapię oprócz kompetencji psychologiczno-pedagogicznych posiadała właściwe przygotowanie merytoryczne, umożliwiające ocenę tekstu pod kątem zagadnień literaturoznawczych. Przystępując do oceny tekstu pod kątem możliwości wykorzystania w procesie biblioterapii, biblioterapeuta powinien również posiadać umiejętność wybierania z niego elementów znaczących, modelowania zachowań uczniów na podstawie ukazywanych w utworze zachowań bohaterów oraz wskazywania uczestnikom zajęć granicy między fikcją literacką a rzeczywistością. Z wychowawczego punktu widzenia ważne jest, aby biblioterapeuta potrafił swobodnie wskazywać na eksponowane w utworze wartości i antywartości. Co więcej, mając na uwadze efektywność biblioterapii, istotne jest również dostosowanie adaptacji materiałów czytelniczych do zróżnicowanych możliwości psychofizycznych uczestników zajęć. Należy jednak podkreślić, iż zarówno kwestie dotyczące znajomości ocenianego utworu, jak i posiadanych przez terapeutę umiejętności konkretyzacji dzieła literackiego, w praktyce związane są z koniecznością autorefleksji i samooceny biblioterapeuty. Z tego też powodu się wydaje, iż powinny stanowić czynnik kontrolujący wybór, a tym samym wieńczący proces oceny tekstu jako materiału biblioterapeutycznego.

Zakończenie

Przedstawiona w tekście propozycja kategoryzacji kryteriów doboru z pewnością nie wyczerpuje problematyki oceny tekstu literackiego pod kątem możliwości wykorzystania go w biblioterapii. Powstała ona w odpowiedzi na dostrzegalną potrzebę uporządkowania i uzupełnienia proponowanych w polskiej i zagranicznej literaturze koncepcji teoretyków i praktyków, sugerujących na większym bądź mniejszym poziomie ogólności, jakie czynniki warto byłoby wziąć pod uwagę przy ocenie jakości materiału biblioterapeutycznego. Niewiadome jest, ile z proponowanych przez autora kryteriów powinno zostać spełnionych, aby można było uznać oceniany tekst jako możliwy do wykorzystania w biblioterapii. W odniesieniu do zarysowanych badań własnych uzasadnione wydaje się jednak, aby w trakcie doboru tekstów zwracać szczególną uwagę na wyodrębnione kryteria wewnątrztekstowe oraz dołożyć starań, aby oceniany utwór literacki spełniał ich możliwie jak najwięcej.

Bibliografia

Balbus S. (1980). *Wygotski i jego teoria kultury: psychologia, język, sztuka*. W: Wygotski L.S., *Psychologia sztuki*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 5–37.

Béres J. (2020). *Central Europe 2020 Bibliotherapy projects*, dostępny na: https://www.ifla.org/node/10134 (otwarty: 10.05.2020).

Berg-Cross G., Berg-Cross L. (1976). *Bibliotherapy for young children*. „Journal of Clinical Child Psychology", s. 35–39.

Biblioterapia w praktyce. Poradnik dla nauczycieli, wychowawców i terapeutów. (2005). Konieczna E.J. (red.). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Borecka I. (2001). *Biblioterapia. Teoria i praktyka. Poradnik*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Borecka I. (2002). *Biblioterapia w szkole podstawowej i gimnazjum. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli i bibliotekarzy*. Wałbrzych: Wydawnictwo Unus.

Borecka I., Wontorowska-Roter S. (2003). *Biblioterapia w edukacji dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*. Wałbrzych: Wydawnictwo Unus.

Borecka I. (2008). *Biblioterapia formą terapii pedagogicznej*. Wałbrzych: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa.

Borecka I., Ippoldt L. (1998). *Co czytać, aby łatwiej radzić sobie w życiu, czyli wprowadzenie do biblioterapii*. Wrocław: Silesia.

Czernianin W. (2008). *Teoretyczne podstawy biblioterapii*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.

Czerwińska M. (2012). „*Tworzę więc jestem" – o biblioterapeutycznych wartościach aktywności twórczej osób z niepełnosprawnością wzroku*. W: Hrycyk K. (red.). *O potrzebie biblioterapii*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne,

Państwowe Pomaturalne Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy, s. 89–104.
Cyrklaff M.J. (2014). *Biblioterapia w edukacji z zakresu profilaktyki uzależnień i promocji zdrowia*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
Cysewski K. (2001). *O literaturze dla dzieci i młodzieży*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
Eco U. (2007). *Sześć przechadzek po lesie fikcji*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
Fedorowicz M. (2002). *Specjalne materiały czytelnicze dla osób niepełnosprawnych. Zarys dziejów–formy–obieg społeczny*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
Fedorowicz M. (2012). *Człowiek niepełnosprawny w bibliotece publicznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
Franaszczuk-Truszkowska M. (2006). *Biblioterapia dla klas IV-VI szkoły podstawowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia.
Gavigan K.W., Kurtts S. (2011). *Using Children's and Young Adult Literature in Teaching Acceptance and Understanding of Individual Differences*. „The Delta Kappa Gamma Bulletin". Winter, s. 11–16.
Głowiński M., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. (1991). *Zarys teorii literatury*. Warszawa: WSiP.
Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. (2010). *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Gostyńska M.D. (1976). *Terapia czytelnicza jako jedna z metod psychoterapii klinicznej*. „Szpitalnictwo Polskie", nr 4.
Gostyńska M.D. (1984). *Terapia Wielkiego Ładu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
Hrycyk K., Surniak G. (2012). *Biblioterapia... to nic nowego*. W: *O potrzebie biblioterapii*. Hrycyk K. (red.). Wrocław: Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne, Państwowe Pomaturalne Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy, s. 7–10.
Iaquinta A., Hipsky S. (2006). *Practical Bibliotherapy Strategies for the Inclusive elementary Classroom*. „Childhood Education Journal", vol. 34, nr 3, s. 209–213.
Ingarden R. (1988). *O dziele literackim*. Warszawa: PWN.
Ippoldt, L. (2004). *Rola biblioteki w krzewieniu czytelnictwa u dzieci*. W: *Szanse i bariery, czyli o specjalnych potrzebach edukacyjnych*. Borecka I. (red.). Wałbrzych: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, s. 57–60.
Janavičienë D. (2010). *Bibliotherapy process and type analysis: Review of possibilities to use it in the library*. „Bridges/Tiltai", vol. 53, nr 4, s. 119–132.
Jaworska-Witkowska M. (2009). *Ku kulturowej koncepcji pedagogiki. Fragmenty i ogarnięcie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza: „Impuls".
Kielar-Turska M., Przetacznik-Gierowska M. (1992). *Dziecko w kontakcie z literaturą. Przegląd problemów badawczych*. W: *Dziecko jako odbiorca literatury*. Kielar-Turska M., Przetacznik-Gierowska M. (red.). Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 7–27.

Konieczna E.J. (2004). *Arteterapia w teorii i praktyce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Kozakiewicz W., Brzózka B. (1984). *Biblioteka szpitalna dla pacjentów. Poradnik*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.

Kruszewski T. (2006). *Biblioterapia w działaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit".

Kulawik A. (1997). *Poetyka. Wstęp do teorii dzieła literackiego*. Kraków: Wydawnictwo Antykwa.

Kuracki K. (2014). *Biblioterapia wychowawcza – w poszukiwaniu nowych możliwości budowania zasobów u uczniów w wieku dorastania*. W: *Nauczyciel i nauczanie w warunkach zmiany edukacyjnej*. Piekarski J., Kamińska M., Tomaszewska L., Bartuś E. (red.). Płock: Wydawnictwo Naukowe PWSZ, s. 65–77.

Kuracki K. (2015). *Biblioterapia wychowawcza w budowaniu zasobów u uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych – szanse i możliwości*. W: *W poszukiwaniu indywidualnych dróg wspierających wszechstronny rozwój osób z niepełnosprawnością*. Szczupał B., Giryński A., Szumski G. (red.). Warszawa: Wydawnictwo APS, s. 361–371.

Kuracki K. (2017). *Bestsellery młodzieżowe w biblioterapii wychowawczej uczniów w wieku dojrzewania. Niepublikowana rozprawa doktorska*. Warszawa: Wydział Nauk Pedagogicznych, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

Leininger M., Dyches,T.T., Prater M.A., Heath M.A., Bascom S. (2010). *Books Portraying Characters With Obsessive–Compulsive Disorder*. „Exceptional Children", vol. 42, nr 4, s. 22–28.

Łaba A. (2011). *Zastosowanie biblioterapii w kształtowaniu zachowań przystosowawczych uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Mach A., Ungeheuer-Gołąb A. (2010). *Percepcja literatury przez dziecko a praca z tekstem poetyckim w grupie dzieci niewidomych*. W: *Szkoła i jej wychowankowie. Między tradycją a wyzwaniami edukacji przyszłości*. Chodkowska M., Uberman M. (red.). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 345–355.

Maich K., Kean S. (2004). *Read two books and write me in the morning: Bibliotherapy for social emotional intervention in the inclusive classroom*. „Teaching Exceptional Children", vol. 1, nr 2, s. 5–11.

Markiewicz H. (1996). *Wymiary dzieła literackiego*. Kraków: Universitas.

Matras-Mastalerz W. (2012). *Biblioterapeuta i jego warsztat biblioterapeutyczny*. W: *O potrzebie biblioterapii*. Hrycyk K. (red.). Wrocław: Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne, Państwowe Pomaturalne Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy, s. 43–60.

McMillen P.S. (2008). The *bibliotherapy eduaction project: Alive and Well – and Perpetually „Under Construction"*. „Behavioral and Social Sciences Librarian", vol. 27, nr 1, s. 34–45.

Meška V., Juozulynas A. (1996). *Streso malšinimas*. Vilnius: Pradai.
Miejsce literatury i teatru w przestrzeniach terapeutycznych. Werbalne i niewerbalne aspekty wsparcia rozwoju. (2005). Malicki J., Krasoń K. (red.). Katowice: Dział Poligraficzno-Wydawniczy Biblioteki Śląskiej.
Molicka M. (2011). *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie*. Poznań: Media Rodzina.
Pehrsson D.E., McMillen P.S. (2010). *A National Survey of Bibliotherapy Preparation and Practices of Professional Counselors*. „Journal of Creativity in Mental Health", 5, s. 412–425.
Prater M.A., Johnstun, M.L., Dyches, T.T., Johnstun, M.R. (2006). *Using Children's Books as Bibliotherapy for At–Risk Students: A Guide for Teachers*. „Preventing School Failure", vol. 50, nr 4, s. 5–13.
Rubin, R.J. (1978). *Bibliotherapy Sourcebook*. London.
Skarżyńska M. (red.)(1987). *Książki zalecane chorym. Wybór z lat 1980-1985. Adnotowany zestaw bibliograficzny*. Toruń: WBP.
Knapik M., W.A. Sacher (red.) (2004). *Sztuka w edukacji i terapii*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".
Szczupał B. (2005). *Zastosowanie biblioterapii w pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi przewlekle chorymi w zakładzie leczniczym*. W: Guz S., Andrzejewska J. (red.). *Wybrane problemy edukacji w przedszkolu i szkole*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 51–57.
Szczupał B. (2009). *O literaturze dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością. Recepcja – edukacja–terapia–wsparcie–twórczość*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
Szocki J. (1989). *Biblioteka w procesie rewalidacji dzieci niepełnosprawnych*. Warszawa–Wrocław: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego, Oddział Doskonalenia Nauczycieli.
Szulc W. (2011). *Biblioterapia. Powrót do źródeł*. „Przegląd biblioterapeutyczny", nr 1, s. 6–29.
Tomasik E. (1994). *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
Tomasik E. (1997). *Biblioterapia jako metoda pedagogii specjalnej*. W: Zybert E.B. (red.). *Książka w działalności terapeutycznej*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, s. 10–13.
Tomasik E. (1999). *Zagadnienia pedagogiki specjalnej w literaturze. Przewodnik bibliograficzny. Część I–III*. Warszawa: Wydawnictwo WSPS.
Tomasik E., Kornet, G. (1986). *Zagadnienia pedagogiki specjalnej w literaturze. Przewodnik bibliograficzny*. Cz. 1–2. Warszawa: WSPS.
Venskűnienë R. (2010). *Biblioterapijos darbo suspecialiujř poreikiř vaikais ir paaugliais praktikos pradmenys*. „Šiandien aktualu", nr 1, vol. 42, s. 60–70.

Wilamowska E., Walczak, J. (2005). *Czarodziejskie bajki: scenariusze zajęć do programu profilaktyczno-wychowawczego charakterze biblioterapeutycznym dla klas I–III szkoły podstawowej*. Lublin: Wydawnictwo Klanza.

Woźniczka-Paruzel B. (2001). *Biblioterapia w Polsce i jej przemiany na tle rozwoju teoretycznych koncepcji światowych*. W: Woźniczka-Paruzel B. (red.). *Biblioterapia i czytelnictwo w środowiskach osób niepełnosprawnych*. Toruń: wydawnictwo UMK, s. 13–29.

Woźniczka-Paruzel B. (2012). *Kierunki badań z zakresu biblioterapii w Polsce i zagranicą – porównania i refleksje*. W: Hrycyk K. (red.). *O potrzebie biblioterapii*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne, Państwowe Pomaturalne Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy, s. 11–28.

Wójtowicz M. (2010). *Scenariusze zajęć biblioterapeutycznych: nie tylko dla uczniów z dysleksją. Terapia, zabawa, nauka*. Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia.

Wygotski L.S. (1980). *Psychologia sztuki*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Zasacka Z. (2011). *Czytanie dla przyjemności – podobieństwa i dystanse wśród nastolatków*. W: Mroczkowska D. (red.). *Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Difin, s. 151–170.

Zasacka Z. (2014). *Streszczenie raportu końcowego z badania czytelnictwa dzieci i młodzieży*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

LITERARY TEXTS IN EDUCATIONAL BIBLIOTHERAPY. AN ATTEMPT TO CATEGORIZE SELECTION CRITERIA

Abstract: The article presents a review of the bibliotherapeutic literature available on the publishing market and an attempt to organize the text selection criteria present in Polish and world literature, for bibliotherapeutic. The author aims at making the existing criteria more precise, as well as supplementing them with other criteria that refer to the way the world is presented and the narration is conducted in epic works. As a result of the author's analyses, the author's own categorization of criteria was proposed. Moreover, it also indicates the direction in which they can be considered so that the bibliotherapist has a chance to make an informed decision about the possible use of the text in bibliotherapy.

Keywords: bibliotherapy; literary text; selection criteria; publishing market.